

Beytüşşebap Tarihi Üzerine Notlar*

Hüseyin GÜNEŞ**

Özet

Klasik İslam tarihi kaynaklarında "Elki" adıyla anılan Beytüşşebap, oldukça eski bir yerleşim merkezi olup tarih içerisinde Hurriler, Mittaniler, Asurlular ve Urartuların egemenlik alanına dâhil olmuştur. Romalılar ile Persler arasında da zaman zaman el değiştiren bölge İslamiyet'in doğuşu sırasında Sasanilerin hâkimiyeti altındaydı. Burası Hz. Ömer döneminde Müslümanların eline geçti. Akabinde bölgede hüküm süren Emeviler, Abbasiler ve diğer hanedanlıkların idaresi altına girdi. Makalede, başta İslam tarihi kaynakları olmak üzere Beytüşşebap tarihiyle ilgili veriler incelenerek şehrin tarihi geçmiş, özellikle İslamiyet'in ilk asırlarındaki durumu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Zevezân, Ermeniye, Şırnak, Beytüşşebap.

Notes on The History of Baytushabap

Abstract

Baytushabap known as "Elkie" in classical Islamic history sources is a very old settlement in the history. The city has been included in the territory of Hurrians, Mittanie, Assyrians and Urartu. Also it changed hands from time to time between the Romans and the Persians. It was under the rule of the Sassanids during the birth of Islam and passed into the hands of the Muslims during the reign of Caliph Umar. Subsequently came under the administration of the Umayyad, Abbasid and other dynasties prevailing in the region. In this paper, Baytushabap data will be examined, especially on the history of Islamic history sources. Thus the city's history, especially in the early centuries of Islam, and the status of it will be tried to determine.

Keywords: History of Islam, Zevezân, Armenians, Sırnak, Baytushabap.

* Bu makale, Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Uluslararası Sempozyumunda (20-21 Eylül 2014, Şırnak) sunulan tebliğin geliştirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi A.B.D.
huseyungunes072@gmail.com.

GİRİŞ

Beytüşşebap, Şırnak iline bağlı bir ilçedir. İlçe nüfusu, 2011 yılı istatistiklerine göre 5.619'u şehir merkezi olmak üzere toplamda 17.836 kişiden oluşmaktadır. İlçede Elki, Ali Çavuş, Karşıyaka ve Pınarbaşı isimli 4 merkez mahalle, 1 adet belde ve 26 köy mevcuttur. Doğusunda Hakkâri, batısında Pervari, kuzeyinde Çatak ve Gürpınar, güneyinde ise Çukurca ve Uludere yer almaktadır. Şırnak iline yaklaşık 120 km. mesafededir. Yaz aylarında il merkezine ulaşım 3 saati bulmaktadır. Kış aylarında ise yoğun kar yağışı nedeniyle bazen yollar kapanmaktadır. Yolların açık olduğu zamanlarda mesafe 4 saati bulmaktadır.

Beytüşşebap, coğrafi açıdan dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahiptir. İlçenin doğusunda yer alan Altın Dağları ve batısında yer alan Tanin Dağları, ilçe sınırları içerisinde keşişmektedir. Ayrıca, ilçede Kato Dağı ve Komtik Dağı mevcuttur. En önemli akarsuyu Habur Çayı'nın kollarıdır. Rakımı 1650 metre olup en yüksek noktası 3300 metreyi bulan Altın Dağları'dır. Feraşın, Laleşi, Meydana Zengil, Meydana Kolya yaylaları mevcuttur. İklimi, tipik karasal iklim özellikleri taşımaktadır. Yazları sıcak, kışları sert ve yağışlıdır.

Halkın genel geçim kaynağı hayvancılıktır. Onun için yaz aylarını yaylalarda geçirmektedirler. Ayrıca her sene düzenli olarak Kuzu Kırpma Festivali (Berxbır) yoğun bir katılımımla Laleşi Yaylası'nda kutlanmaktadır. Zümrüt Kaplıcaları mevcuttur. İlk Kürtçe Mevlid-i Şerif olarak kabul edilen eserin müellifi Molla Hüseyin el-Batevî'nin kabri Güneyyaka köyündedir.

Ülkemizin ücra bir köşesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizin keşiştiği noktada yer alan bu küçük ilçemizin günümüzdeki genel durumu bu şekildedir.¹ Bu çalışmadaki amacımız, söz konusu ilçemizin tarihiyle ilgili malumatı

1 Söz konusu bilgiler, ilçe kaymakamlığının internet sitesi ve ilçe sakinlerinin verdiği malumatlara dayanmaktadır. Bk. <http://www.beytussebab.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 27.03.2015.)

bir araya getirmek suretiyle şehrin geçmişine ışık tutmaktır. Ana referanslarımız klasik İslam tarihi, coğrafya ve büldan türü kitaplardır. Bununla birlikte çalışmamızda tali kaynaklar ve günümüz araştırmaları da incelenmiş ve bunlardan da istifade edilmiştir.

1. Tarihi Coğrafyası

Beytüşşebap, klasik İslam Tarihi kaynaklarında “Elki” adıyla anılmaktadır. Nitekim Yakut’un, Mu’cemü’l-Büldan adlı coğrafya sözlüğünün Elkî (أَلْقِي) başlığı altında bu yerleşim merkezini, “*Musul hükümdarına ait Zevezân mıntkasındaki sağlam kalelerden biri*” şeklinde tanımladığını görüyoruz.² Son dönem Osmanlı kayıtlarında geçmekle birlikte,³ “Beytüşşebap” ismine eski kaynaklarda rastlayamadık. Bu adın “gençlerin evi” anlamında Arapça bir terkip olduğu yaygın olarak bilinmekteyse de onun Aramice “Beth Şabath” terkibinden bozma olduğu ve bu ismin bölgede yaşadığı düşünülen Museviler tarafından verildiği anlaşılmaktadır.⁴

Müslüman Coğrafyacılar, Beytüşşebap’ın içinde bulunduğu mıntıkayı bazen Hakkâriye, bazen de Zevezân adıyla anmışlardır. Ancak ikincisinin daha geniş bir alanı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Hakkâriye, Cizre’nin de içinde bulunduğu Musul’un üst tarafında bulunan şehir, kasaba ve köylerin bulunduğu bölgenin ismidir.⁵ Daha genel bir anlatımla Hakkâriye, Musul’un yukarısında yer alan dağlık alandır.⁶ Zevezân da Ermeniyeye dağlarıyla Ahlat, Azerbaycan, Diyar-ı Bekir ve Musul arasındaki bölgedir.⁷ Yine söz konusu yer adlarının kaynaklardaki kullanımlarından anlaşıldığı kadarıyla Hakkâriye, daha çok Beytüşşebap’ın doğu tarafını, Zevezân ise batı kısmını ifade etse de bazen her ikisi aynı mekâna işaret eder.

Yakut’un anlattığına göre bölgede hepsi Beşneviye ve Buhtiye Kürtlerine ait çok sayıda muhkem kale bulunmaktadır. Berka ve Beşir kaleleri Beşnevilerin; Cürzekîl, Âtil ve Allûs kaleleri Buhtilerin idaresi altındadır. Elkî (Beytüşşebap), Erveh (Eruh), Bahevah, Berhu, Kinkiver, Niruh ve Havşeb kaleleri ise Musul hükümdarına tabidir.⁸

İslam coğrafyasının geleneksel idarî taksimatında Zevezân bölgesi, Ermeniyeye eyaleti dâhilinde gösterilir. İç ve dış (ya da yakın ve uzak) olmak üzere iki parça halinde tanımlanan eyaletin iç kısmını (el-Ermeniyeye ed-Dâhile) Debil, Neşevâ,

2 Yakût, Ebû Abdullah Yakût b. Abdullah el-Hamevî (626/1228), *Mu’cemü’l-Büldân*, Dâru Sâdir, Beyrut 1977, I, 246.

3 Bk. *Van Salnamesi*, h. 1315 (1897-1898), s. 200, 204; Şemseddin Sami, *Kâmûsu’l- A’lâm*, İstanbul 1889, II, 1425; Cuinet, *Vital, La Turquie D’Asie*, Paris 1891, II, 755.

4 <http://www.nisanyanmap.com>, Erişim Tarihi: 10.09.2014.

5 Yakût, *Mu’cemü’l-Büldân*, V, 408.

6 İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1200), *el-Muntazam fi Târîhi’l-Mülûk ve’l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata ve Mustafa Abdülkadir Ata, Dâri’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1992, VII, 17.

7 Yakût, *Mu’cemü’l-Büldân*, III, 158.

8 Yakût, *Mu’cemü’l-Büldân*, III, 158.

Kalikalâ (Erzurum) ve kuzeyi oluşturan dış kısmını ise (el-Ermeniye el-Hârîce) Berkirî, Ahlat, Erciş, Vestân ve Zevezân tamamlıyordu.⁹

Söz konusu bölgenin daha eski kaynaklarda Kardû (Korduene, Kordukh, Kordikh) adıyla anıldığı ve merkezinin Elki olduğu söylenmektedir.¹⁰ Nitekim Tannin Dağları'nda bulunan ve Yeni Taş Devri'ne (Neolitik) ışık tutan kaya resimleri bunun bir kanıtı olarak günümüzde varlığını sürdürmektedir.¹¹ Kürtlerin ataları kabul edilen Kardulardan (Kar-da-ka) ilk defa m.ö. 2000 yılına tarihlendirilen bir Sümer eşik taşında söz edildiği anlaşılmaktadır. Ksenophon'un m.ö. 401-400'lerde yazdığı Anabasis (Onbinlerin Dönüşü) adlı eserinde anlattıkları sayesinde Kardular (Kardukh) daha bilinir oldular.¹²

İslamiyet'in doğuşu sırasında bölge, Sasani hâkimiyeti altındaydı ve aynı zamanda kadim Doğu-Batı çatışmasının merkezinde sayılırdı. Rasûlayn (Ceylanpınar) ve Fırat'a kadar olan bölge Romalılara, Nusaybin ve Dicle'ye kadar olan bölge ise İranlılara aitti. Mardin ve Dârâ ovası, Sincar ve çöle kadar İranlıların; Mardin dağları, Dârâ ve Tûr Abdîn Romalılarındı. Romalılar ile İranlılar arasındaki gözetleme kulesi, Dârâ ve Nusaybin arasında yer alan Serce kalesiydi.¹³

2. İslam Hâkimiyetine Girişi

Hz. Ömer döneminde hızını artıran fetih hareketleri neticesinde Beytüşşebap'ın içinde bulunduğu Zevezân mıntıkası İslam hâkimiyeti altına girdi. İyaz b. Ğanm ve Ebû Musa el-Eş'arî gibi sahabilerin komutasındaki İslam orduları önce Ruha'ya girdiler. Akabinde Harran, Nusaybin, Mardin ve Dara'yı aldılar. Zevezân'ı fethettikten sonra Kardâ (Cizre) ve Bazedbâ'yı itaat altına alan ordu, Erzen (Siirt) üzerinden Bitlis ve Ahlat'a kadar ilerledi (19/640).¹⁴

9 İbn Havkal, Ebû'l-Kâsim en-Nasibi (IV/X. yy.), *Kitâbu Süreti'l-Arz*, Dâru Sâdir, Beyrut 1938, II, 343; İdrisi, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Hammûdi (560/1165), *Nüzhetü'l-Müstak fi İhtirâki'l-Âfâk*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1409, II, 824.

10 Minorsky, V, "Kürtler", *İA*, İstanbul 1977, VI, 1091.

11 *Şırnak Kültür Envanteri*, edit. Mehmet Top, Anıt Matbaa, Ankara 2010, s. 26. Ayrıca bk. Gülenç, Ahmet, *Osmanlı İdari Taksimatında Şırnak Kazası ve Aşiretler Arası Mücadeleler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2013, s. 10.

12 Minorsky, "Kürtler", *İA*, VI, 1089. Kyros komutasında doğu seferine çıkan Yunan askerleri dönüştürmüş düşmanlarının saldırıları karşısında Dicle nehrini geçemeyince Kardukh'ların dağlarına tırmandılar. Öncesinde bölge hakkında ele geçirdikleri esirler vasıtasıyla bilgi sahibi olmaya çalıştılar. Söz konusu kişilerin anlattığına göre Kardukh'lar ülkesi halkı dağlarda yaşayan savaşçı bir millet olup Kral'a bağlı değillerdi. Hatta eskiden Kral'ın üzerlerine gönderdiği yüz yirmi bin kişilik ordudan tek bir kişiyi geride bırakmamışlardı. Bununla birlikte ovayı yöneten satrapla barış halindediler. Kardukh topraklarına giren Yunanlılar, sarp ve dik dağların yamaçlarında, dar ve kıvrımlı vadilerde zorlukla yol alıyorlardı. Bölge halkının krala düşman olması hasebiyle dostça geçmelerine müsaade edeceklerini umuyorlardı. Fakat geçtikleri yerleşim birimlerindeki meskûn halk dağlara sığınarak köylerine giren askerlere saldırılar düzenliyordu. Ufak çaplı saldırılar gittikçe yerini daha büyük saldırılara bırakıyordu. Onun için tutsakları ve ağırlıklarını geride bırakarak hızla bölgeden uzaklaşmaya çalıştılar. Fakat geçitlerde maruz kaldıkları saldırılar nedeniyle büyük sıkıntılar çektiler. Burada verdikleri kayıplar daha önce Kral'a karşı yaptıkları savaşta ve akabinde verdikleri kayıplardan fazlaydı. Bk. Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, çev. Tanju Gökçöl, Hürriyet Yay., İstanbul 1974, s. 109-121.

13 Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim (182/798), *Kitâbü'l-Harâc*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1979, s. 39.

14 Belâzürî, Ahmed, b. Yahya (279/892), *Fütühu'l-Bıldân*, thk. A. Enis et-Tabbâ' – Ö. Enis et-Tabbâ, Müessesetü'l-

Bölgenin İslam hâkimiyeti altına girdiği sırada nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Kürtlerin yanı sıra Ermenilerin de önemli bir yekûn oluşturduğu anlaşılmaktadır.¹⁵ Bunların geneli Mecusi'ydiler. Mecusilik, başka bir ifadeyle Zerdüş inancı, Hz. İsa'nın doğumundan altı asır önce Fars ve Med ülkesinde ortaya çıkmıştı. Bundan bir süre sonra bu inanç, İran devletinin resmi dini haline gelince, Kürt halkı da bu yeni inancı benimsemişti. Bu arada Hıristiyanlık da miladın ilk yıllarında Ermenistan'a kadar ulaşmıştı. Ancak buralarda dördüncü asrın başlarına kadar rağbet görmedi. Bu tarihten sonra Roma'nın desteğini alan Hıristiyanlık, Ermeniler ve kralları Tigran tarafından benimsendi. Bununla birlikte çok azı müstesna köylüler, göçebeler, ovaları ve dağları mesken tutan halk bu yeni dine bağlanmadı. Keşişlerin teşvik ve propagandalarına rağmen bunlar Kürtlerle birlikte eski inançları olan Zerdüş dinine bağlı kalmaya devam ettiler.¹⁶

Araştırmalar, Kürtler arasında uzun süre putlara, ağaçlara ve güneşe tapanların varlığına işaret ettiği gibi, çok olmasa bile bir kısmının Hıristiyanlığa geçtiğini göstermektedir.¹⁷ Nitekim Mes'udi, Musul ve Cudi Dağı boyunca Hıristiyan olan Kürtlerin varlığına işaret etmiştir.¹⁸ Yine Miladi X. asırda, Ninova'dan başlayarak Dicle'nin akış yönündeki bütün kasaba ve köylerde Yahudi cemaatlerinin olduğu ve Cizre'de dört bin Yahudi'nin yaşadığı göz önünde bulundurulursa,¹⁹ İslam fetihleri sürecinde bölgede önemli sayıda Yahudi varlığının mevcut olduğu sonucunu da çıkarabiliriz.

Bilindiği gibi Müslüman fatihler, ele geçirdikleri toprakların yerli halkına kendi dinlerini dayatma yoluna gitmemişlerdir. Onun için İslam hâkimiyeti altına giren farklı inançlara mensup insanlar asırlar boyunca eski inançlarını korumaya devam ettiler. Nitekim Emeviler (661-750) dönemi boyunca kadim inançlarını muhafaza eden bölge halkı, Abbasiler (750-1258) döneminin ortalarına doğru, muhtemelen devlet idaresinde etkinliği giderek artan İranlılar arasında İslamiyet'in yayılmaya başlamasıyla yeni dine geçmeye başladı. İslamlaşma, Abbasi devleti bünyesinde varlık gösteren ve yarı bağımsız idari oluşumlardan sayılan

Meârif, Beyrut 1987, s. 242; İbnü'l-Esir, İzzüddin b. Ebî'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi'l-Târih*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987, II, 379. Bâzebdânın fethi ve İslamlaşması konusu için bk. Akbaş, Mehmet, "Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Döneminde İdil", *Geçmişten Günümüze İdil (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri)*, Edit. Nesim Doru, İstanbul 2011, s. 45-57; Güneş, Hüseyin, "Emeviler Döneminde İdil", *Geçmişten Günümüze İdil (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri)*, Edit. Nesim Doru, İstanbul 2011, s. 60-63.

15 İbn Miskeveyh, Ebü Ali Ahmed b. Muhammed (421/1030), *Tecâribu'l-Ümem*, thk. S. K. Hasan, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, V, 223; Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, 158; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 74; İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Kitabü'l-İber*, Ofset baskı, Beyrut, 1979, IV, 260.

16 Zeki Beg, Muhammed Emin (1948), *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, çev. Vahdetin İnce, vd., Nubihar yay., İstanbul 2011, s. 122-123.

17 Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, s. 270.

18 Mes'ûdi, Ali b. Hüseyin (346/957), *Mürücu'z-Zeheb ve Meâdimü'l-Cevher*, thk. Kemal Hasan Mer'i, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005, II, 97.

19 Ömer Tokuş, *Hamdâniler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2006, s. 85.

Şii karakterli Hamdaniler (905-1004) ve Büveyhiler (932-1062) döneminden ziyade Sünni karakterli Mervaniler (983-1085) ve Zengiler (1127-1233) döneminde bölgede ivme kazandı.²⁰

3. Siyasî ve İdarî Hareketlilik

Hülefa-i Raşidin dönemine bakıldığında; Hz. Ömer dönemindeki fetih hareketleri ile Hz. Osman döneminin ilk yıllarında daha önce fethedilmiş olan bölgeler üzerindeki hâkimiyeti pekiştirmeye dönük faaliyetler dışında bölgenin sakin olduğunu söylemek mümkündür. Sükûnet, Emeviler dönemi ile Abbasilerin ikinci dönemine kadar sürmüş olmalıdır. Bununla birlikte söz konusu hanedanlıkların el değiştirmesi sürecinde bazı hareketliliklerin yaşanmış olması muhtemeldir. Daha sonraları Abbasi devletinin geniş toprakları içinde zuhur eden emirlikler arasında sürüp giden hâkimiyet mücadeleleri neticesinde Beytüşşebap ve çevresinde zaman zaman hareketlenmeler yaşandığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Değişik zamanlarda gerçekleşen bu hadiseleri şu şekilde aktarabiliriz:

Musul yönetimi Hamdanî hanedanından Seyfûddevlî'nin babasının ölümünden sonra elinden alınıp amcası Ebü'l-Alâ' Said'e verilmişti. Kendisine de Diyâr-ı Rebiâ'nın batısı ile Nusaybin, Sincar, Habur, Meyyafarikin (Silvan) ve Erzen (Sirt) verilmişti. Ancak Hasan, daha sonra Musul'u geri alıp amcasını öldürttü (323/935). Bu olaya kızın Halife Razî Billah, veziri İbn Mukle'yi onun üzerine gönderdi. Seyfûddevlî, bunun üzerine Beytüşşebap'taki Tanin (et-Tînîn) Dağlarına sığındı. Bağdat'ta zuhur eden karışıklıklar üzerine vezir geri dönünce Seyfûddevlî, Musul'u tekrar ele geçirdi. Akabinde halifeye bölgedeki egemenliğini kabul ettirdi.²¹

Bir süre sonra hâkimiyet alanını genişletme gayretinde olan Büveyhî lideri Adududdevlî, 369/979 senesinde Musul'a bağlı Hakkâriye Kürtlerinin üzerine ordu gönderdi. Uzun süre kalelerinde kuşatma altına alınan halk, orduyu geri çekilmeye zorlayacağı ümidiyle karın düşmesini beklediler. Ancak kar yağmayınca teslim oldular. Orduyla birlikte Musul'a gidenler yolda ihanete uğrayıp Malesayâda²² asılarak katledildiler.²³

Azerbaycan ve İran'ın kuzeybatısında IV. (X.) yüzyıl başları ile 463 (1071) yılları arasında hüküm süren Revvâdîlerin lideri Ebû Mansûr Vehsûdân döneminde bölgeye ilk Oğuz göçleri başladı. 420 (1029) yılında Tebriz'e gelen 2000 çadır-

20 Bk. Güneş, Hüseyin, "Tür Abdin Yöresinin İslâmlaşma Süreci", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, cilt: III, sayı: 6, s. 93-94.

21 İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-Ümem*, V, 185; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 41-42. Ayrıca bk. Karaaslan, N. Ünal, "Hamdaniler", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 446.

22 Cizre yakınlarında bulunan küçük bir yerleşim merkezidir. Bk. Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 158.

23 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 373; Ebü'l-Fidâ, İmâduddin İsmail b. Ali (732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, el-Matbaatü'l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, II, 121; İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. A. A. et-Türki, Dâru Hicr, İmbabe 1997, XV, 399.

lık Oğuz halkı Vehsûdân'ın ordusuna katıldı. 429'da (1038) bölgeye ikinci Oğuz göçü gerçekleşti. Göçebe Oğuzlar, Ermeniler'e karşı yaptıkları saldırının ardından Hezbâniye Kürtleri'ne hücum ettiler. Bunun üzerine aralarında düşmanlık bulunan Ebü'l-Heycâ b. Rebîbüddeve ile Vehsûdân birleşerek Oğuzlar'ın üzerine yürüdüler. Bir kısmını katledip bazısını Rey ve Hemedan'a sürdüler. Vehsûdân 432'de (1041) bölgede kalan Oğuz liderlerini ise bir ziyafet esnasında öldürttü. Urmiye'ye yerleşmiş olan Oğuzlar bu olayın ardından Musul'a göç ettiler.²⁴ Bu göçler sırasında Beytüşşebap ve çevresindeki Kürtlerle Oğuzlar arasında şiddetli çatışmaların yaşandığı kaydedilmektedir. Oğuz saldırıları karşısında mağlup olan Kürtler, dağlara ve dar geçitlere çekildiler; akabinde kendilerini takip eden Oğuzlara ağır kayıplar verdirek onları bölgeden uzaklaştırdılar.²⁵ Ancak ertesi yıl (433/1042) Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yınal'ın Rey'e geldiğini duyan Oğuzlar, buradan Azerbaycan'a kaçtılar. Hem bölge halkının rahatsızlığı hem de İbrahim Yınal'ın onları takip etmesi üzerine kiraladıkları bazı Kürt rehberler eşliğinde Zevezân dağlarını geçerek Cizre'ye ulaştılar. Buka, Nasgülü ve diğer bazı liderlerin idaresindeki Oğuzlar; Kardâ, Bazebdâ, Haseniye ve Fişabur'u talan ederek Diyarbakır'a yürüdüler. Oğuz lideri Mansur b. Gazgalî ise Cizre'nin doğu yakasında kaldı. O sırada Cizre'nin başında Mervanî emiri Nasruddevle'nin oğlu Süleyman bulunuyordu. Süleyman, burada kalan Oğuzların lideriyle anlaşma yoluna gitti ve kış sonuna kadar Cizre'de kalmalarına müsaade edeceğini bildirdi. Ancak yemeğe davet ettiği Oğuz liderini şehre girince tutuklatıp hapsetti. Bunun üzerine Oğuzlar etrafa dağıldılar. Durumdan haberdar edilen Ukaylî emiri Kırvaş da Oğuzların üzerine kalabalık bir ordu gönderdi. Beşneviye Kürtleri, Fenek halkı ve Nasruddevle'nin askerlerinin iştirak ettiği Kırvaş, Oğuzları takibe koyuldu. Oğuzlar ellerindeki ganimetleri geri vererek anlaşmak istedilerse de Kırvaş razı olmadı. Yapılan savaşta galip gelen Oğuzlar çevreyi yağmalamaya devam ettiler (433/1041-42). Oğuzların bir kısmı Nusaybin ve Sincar'a geçip ardından tekrar Cizre'yi kuşatma altına aldı. Diğer bir kısmı da Diyarbakır'ı tahrip etti. Bunun üzerine Mervanilerin lideri Nasruddevle Cizre'de esir tutulan liderleri Mansur'un serbest bırakılması koşuluyla bölgeyi terk etmeleri için onlarla anlaşma yoluna gitti. Ancak liderleri serbest bırakılıp kendilerine mallar gönderildiği halde sözlerinde durmadılar. Nusaybin, Sincar, Habur ve civar bölgeleri dolaşarak yağmaladılar. Akabinde önlerinden kaçan Kırvaş'ı takip ederek Musul'u ele geçirdiler.²⁶

Tuğrul Bey de Arslan Besasir'in isyanı sırasında Musul'a giderken Cizre'yi kuşattı. Cizre hâkimi Nasrüddevle b. Mervân, halkın sıkıntıya maruz kaldığını ve Tuğrul Bey ile başa çıkamayacağını anlayınca kendisinin bu bölgede Rumlarla ci-

24 Tomar, Cengiz, "Revvâdiler", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 36.

25 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 721; İbn Haldûn, *Kitabü'l-İber*, IV, 260.

26 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 722-724; İbn Haldûn, *Kitabü'l-İber*, IV, 318. Ayrıca bk. Bezer, G. Ögün, "Ukayliler", *DİA*, İstanbul 2012, XXXII, 60.

hat ettiğini söyleyerek barış teklifinde bulundu. 100.000 dinar para ve değerli hediyeler takdim etti. Böylece Tuğrul Bey ile dostluk tesis etti ve Selçuklulara tâbi oldu (1057).²⁷ Mervaniler'in elinde olan bu topraklar Sultan Melikşah tarafından 478'de (1085) Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırları içine dâhil edildi.²⁸ Ancak bölgedeki hareketlilik durmadı. 509/1115 yılında bölgedeki Kürtlerin huzursuzluk çıkarmaları ve yol emniyetini ihlâl etmeleri üzerine Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un Musul ve Azerbaycan emirlerinden Cüyüş Bey, Beytüşşebap'ın içinde bulunduğu Hakkâriye ve Zevezân mıntıkasındaki birçok kaleyi zapt etti ve bölgede emniyeti sağladı.²⁹

Daha sonra sırasıyla Zengiler ve Eyyübiler yöreye hâkim oldular. Söz konusu hareketlilik çerçevesinde Musul Atabeyi İmaduddin Zengî'nin Hakkâriye mıntıkasına 528/1134 yılında kapsamlı bir harekât başlattığını görüyoruz. Çünkü bölgedeki güç dengelerini elinde bulundurmak amacıyla Abbasi halifesi Müsterşid Billah'la girdiği mücadelede bölge halkı onun karşısında yer almıştı. Zengî, bu çerçevede Humeydiye Kürtlerini yerlerinden edince içinde Beytüşşebap'ın da bulunduğu toprakların sahibi Ebü'l-Heycâ el-Hakkârî hediyeler gönderip eman diledi. Akabinde bizzat Musul'a Zengî'nin yanına gitti. Orada bir süre kaldıktan sonra da vefat etti. Ebü'l-Heycâ, Musul'a giderken Bavo el-Ezcî'yi beylik merkezi Âşib kalesinde yerine vekil bırakmıştı. Ebü'l-Heycâ ölünce Bavo burayı bırakmak istemedi. Bunun üzerine Zengî Musul'dan harekete geçti. Kaledekilerin hepsi savaşmak için dışarı çıktılar. Onların bu şekilde kaleden uzaklaştıklarını fırsat bilen Zengî, saldırıya geçerek onları hezimete uğrattı. Birçoğu kılıçtan geçirildiği gibi bazıları esir alındı. Aralarında Bavo'nun da bulunduğu Kürt liderlerinden oluşan bir grubu idam ettikten sonra Zengî, Musul'a geri döndü. Diğer kalelerin itaatini sağlamak amacıyla naibi Nasiruddin Çakar'ı bölgeye gönderdi. Âşib kalesini yıkan Nasiruddin Çakar, Kühyece, Nuşa ve Çallab kalelerini boşalttı. Elki, Ferah, Kuşir, Zaferan ve Niruvve kalelerine de asker gönderip buraları itaat altına aldı.³⁰

Beytüşşebap mıntıkası, Zengilerin devamı niteliğindeki Eyyübiler zamanında, önceki dönemlere nispetle daha sakin görünmektedir. Yine de Selahaddin-i Eyyübî'nin, Musul'daki iktidarını pekiştirmek için 581/1185 yılında yaptığı sefer sırasında bölgenin hareketlendiği görülmektedir. Bölge halkından olan Ali b. Ahmed el-Meştûb el-Hakkârî, Selahaddin'in önde gelen komutanlarından biriydi. Onun için Hakkâriye mıntikasından topladığı Kürtleri yanına alarak Selahaddin'in bu sefer sırasında amacına ulaşmasını sağlamaya çalıştı.³¹ Selahaddin'in iktidara

27 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 142-143. Ayrıca bk. Tuncel, Metin, "Cizre", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 38.

28 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 300.

29 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 680.

30 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 52-53; Ebü Şâme, Şehabeddin Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî (665/1268), *Uyûnu'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-Salâhiyye*, thk. İbrahim ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1997, I, 135; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 8; İbn Haldûn, *Kitabü'l-İber*, V, 229-230.

31 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 6; Ebü Şâme, *Uyûnu'r-Ravzateyn*, III, 230; İbn Haldûn, *Kitabü'l-İber*, V, 262, 303.

gelmesinde de Hakkâriye mıntkasına mensup askeriye ve ilmiye sınıfından insanların desteğinin olduğunu unutmamak gerekir.³² Kuşkusuz bunda Selahaddin'in, kendi hemşerileri olmasının payı büyüktü.

Bununla birlikte aynı sene (581/1185) basit bir hadise nedeniyle Türkmenlerle bölge Kürtleri arasında şiddetli çatışmaların patlak verdiğini görüyoruz. Türkmenlere ait bir düğün alayı Zevezân mıntkasındaki kalelerin birinin önünden geçmişti. Kale halkı düğün sahiplerinden düğün yemeği vermelerini talep ettiler. Talepleri reddedilince de kavga çıkardılar. Akabinde meseleye müdahil olan kale sahibi damadı alıp öldürdü. Bunun üzerine Türkmenler ayaklandı ve çok sayıda Kürt'ü öldürdüler. Kürtler de karşılık verince aralarında senelerce süren kan davaları baş gösterdi. Olaylar Cezire, Diyâr-ı Bekir, Ahlat, Şam, Şehrezur ve Azerbaycan'a sıçradı. Sayısız insan öldü, yollar kesildi, mallar talan edildi. Sonunda Musul valisi Mücahidüddin Kaymaz'ın girişimleriyle Kürtlerle Türkmenlerin liderleri bir araya getirilerek aralarında sulh sağlandı.³³

Sonraki yıllarda ise Eyyübilerin tebaası konumuna düşen Zengî hanedanı mensupları ve adamları arasında Beytüşşebap ve çevresinin birkaç defa el değiştirmesi dışında yörede ciddi bir hareketlilik göze çarpmamaktadır.³⁴ Bununla birlikte Musul idaresi üzerinde yapılan iktidar mücadelelerinin doğurduğu ortam nedeniyle 624/1227 yılında bölgede şiddetli bir kıtlık baş gösterdi.³⁵ Özellikle et fiyatları fahiş düzeyde yükseldi. Kürtlerle Türkmenlerin Zevezân mıntkasından daha ucuza tedarik ettiği hayvan ticaretiyle sıkıntılar aşılmaya çalışılıyordu. Fakat aynı zamanda çiçek açma mevsiminde don düşmesi ve takip eden yaz mevsiminin aşırı derecede sıcak geçmesi nedeniyle tahıl, sebze ve meyve bulmak neredeyse imkânsız bir hal almıştı.³⁶

Beytüşşebap ve çevresi, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Hülâgû döneminde İlhanlılar'ın eline geçti (1259). Bir süre Karakoyunlular ve Celâyirli'lerin hâkimiyetinde kaldıktan sonra Timur istilâsına uğradı. 866/1462 yılına doğru Akkoyunlular'ın, XVI. yüzyılın başlarında ise Safevîler'in eline geçti. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferinin ardından (920/1514) çevredeki başka yerlerle birlikte Osmanlı topraklarına katıldı.³⁷

Beytüşşebap, Osmanlılar döneminde Van eyaletinin Hakkâri sancağına bağlı kaza (bazen de nahiye) konumunda görünmektedir.³⁸ XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı idaresine giren yöre bir ara Safevîler'e tâbi oldu. Bu yüzyılın ortalarında Osmanlıların Van'ı alması üzerine yeni kurulan Van eyaletine bağlandı ve Osman-

32 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 343-344.

33 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 11; İbn Haldûn, *Kitabü'l-İber*, V, 263.

34 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 315, 323; İbn Kesir, XVI, 611; İbn Haldûn, *Kitabü'l-İber*, V, 269-273.

35 Bezer, G. Ögün, "Zengiler", *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, 271.

36 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 426.

37 Tuncel, Metin, "Şırnak", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 110; Tuncel, Metin, "Hakkâri", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 206.

38 *Van Salnamesi*, s. 200, 204; Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l- A'lâm*, II, 1425; Cuinet, *La Turquie*, II, 755.

lı hükümeti tarafından sahiplerine ait olarak kabul edilen sancaklardan (ocaklık) biri haline getirildi.³⁹ 1654 yılında Van eyalet valiliğine atanan Melek Ahmet Paşa'yla birlikte bölgeye geçen Evliya Çelebi, Hakkâriye'yi bu eyalete bağlı azil kabul etmez yarı bağımsız hükümeti (şibh-i hükümet) olarak tavsif etmektedir. Merkezinin Çölemerik olduğunu ifade etmekle birlikte buraya bağlı yerleşim birimlerine değinmemektedir. Yine Çölemerik kalesinde meskûn olan bölge idarecisinin (ulu hakan) 47.000 kişilik askeri güce sahip olduğunu ifade etmekte ve söz konusu orduda yer alan adamların evsafını hayranlıkla anlatmaktadır.⁴⁰ XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Van Eyaleti içinde bir sancak durumunda kalan Hakkâri genellikle bu eyalete bağlı bir "hükümet" statüsünde sayılmıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısında eyalet sisteminden büyük vilâyet sistemine geçilirken kurulan Erzurum vilâyeti içinde Van sancağına bağlı olan Çölemerik (Hakkâri) 1876'da kısa bir süre vilâyet merkezi haline getirildi. 1888'de yeniden Van vilâyetine bir sancak merkezi olarak bağlandı. Hakkâri, 1908 yılı başlarında iki sancağı bulunan Van vilâyeti içinde (Van ve Hakkâri) bir sancak merkeziydi.⁴¹

XIX. yüzyılın sonunda Van vilayeti Hakkâri sancağına bağlı olan Beytüşşebap kazası Vital Cuinet'in verdiği bilgilere göre 7 nahiye ve 80 köyden oluşmaktaydı. Cuinet, Beytüşşebap kazasının toplam nüfusunun 18.700 kişi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca etnik ve dini yapı hakkında da bilgiler vererek şehirde 900 Osmanlı Türkü, 11.100 Kürt, 5.000 Nasturi, 1.700 de Keldani nüfusun bulunduğunu kaydetmektedir. İlçedeki Hıristiyan nüfusun büyük çoğunluğunu Nasturiler ve Keldaniler oluşturmaktadır. Nasturiler, 5.000 kişilik nüfuslarıyla kazadaki Hıristiyan nüfusun yaklaşık %75'ini oluşturmaktadırlar. Ayrıca Cuinet, 600 nüfusluk kaza merkezi Elki'nin tümüyle Nasturilerden müteşekkil olduğunu kaydetmektedir.⁴²

Türkiye Cumhuriyeti mülki teşkilatında bir ara vilayet yapıldıktan sonra Van'a ilhak olunan Hakkâri, 1935 senesinde tekrar vilayet olduğunda Beytüşşebap ona bağlı kaza konumundaydı.⁴³ Bir süre Siirt vilayetine de bağlı kalan ilçe, Şırnak'ın 16.05.1990 yılında il statüsüne geçmesiyle birlikte buraya bağlandı.⁴⁴

39 Tuncel, "Hakkâri", *DİA*, XV, 206.

40 Evliya Çelebi (ö.1682), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, nşr. Ahmet Cevdet, İstanbul 1314 (1896), IV, 177. Evliya Çelebi, söz konusu kişileri özetle şöyle tanımlamaktadır: Hepsî tıraşlı ve çar-darb (saçsız, sakalsız, bıyısız, kaşsız), heybetli ve ved çehre (çirkin suratlı) cesur kişilerdir. Çenelerinde biraz sakal var. Alınlarında da biraz saç var. Başları kazan gibidir. Genellikle kulakları küpelidir. Her biri kırkar ve ellîşer dirhem tüfenk atar. Atışları öyle mükemmel ki pireyi bile vururlar. Sırtlarında Kürt kalkanları, ellerinde kupal dedikleri bastonlar var. Başlarında alaca sarıklar, üzerleri kuş tüyleriyle süslenmiştir. Ama çoğunun kulakları bıçakla yarılarak turna, şahin ve horoz tüyleri takılmıştır. Bütün kıyafetleri şal ve şepiktir ki etekleri dilim dilimdir. Yine şalvarları alaca şaldır. Ayaklarındaki pabuçlar o kadar büyük ki savaş sırasında şayet kalkanları düşse hemen ayaklarından pabuçlarını çıkarıp kalkan olarak kullanırlar. On bin ulufe alan bu bahadurların mezhepleri malumum değildir. (Evliya Çelebi, IV, 177.)

41 Tuncel, "Hakkâri", *DİA*, XV, 206.

42 Cuinet, *La Turquie*, II, 755.

43 Darkot, Besim, "Hakkâri", *İA*, IV, 99.

44 <http://www.beytussebab.gov.tr> (Erişim Tarihi: 08.07.2014.)

Sonuç

Gerek İslamiyet öncesi gerekse sonrasında farklı devlet ve hanedanlıkların egemenliği altında varlığını sürdüren Beytüşşebap şehri, genel itibarıyla muhkem bir kale olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte dağlık bir alanda bulunması hasebiyle siyasî hadiselerin merkezinden uzak kalmıştır. Bu nedenle yazılı kaynaklarda kendisine fazla yer bulamamıştır. Yine de tarih boyunca farklı aralıklarla bölgeyi etkisi altına alan siyasî mücadelelerden etkilenmiş ve zaman zaman askeri baskınlara maruz kalmıştır. Ancak aradaki uzun süreçlerde şehrin kendi halinde, barış ve huzur içinde günümüze kadar varlığını sürdürdüğü muhakkaktır.

Kaynakça

- Akbaş, Mehmet, “Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Döneminde İdil”, *Geçmişten Günümüze İdil (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri)*, Edit. Nesim Doru, İstanbul 2011, s. 45-57.
- Belâzürî, Ahmed, b. Yahya (279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, thk. A. Enis et-Tabbâ' – Ö. Enis et-Tabbâ', Müessesetü'l-Meârif, Beyrut 1987.
- Bezer, G. Ögün, “Ukayliler”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXII, 59-61.
- , “Zengiler”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, 268-272.
- Cuinet, Vital, *La Turquie D'Asie*, Paris 1891.
- Darkot, Besim, “Hakkâri”, *İA*, IV, 97-99.
- Ebü Şâme, Şehabeddin Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî (665/1268), *Uyûnu'r-Ravzateyn fî Ahbârî'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-Salâhiyye*, thk. İbrahim ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1997.
- Ebü Yusuf, Yakub b. İbrahim (182/798), *Kitâbü'l-Harâc*, Darü'l-Ma'rif, Beyrut 1979.
- Ebü'l-Fidâ, İmaduddin İsmail b. Ali (732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbarî'l-Beşer*, el-Matbaatü'l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, bty.
- Evliya Çelebi (ö.1682), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, nşr. Ahmet Cevdet, İstanbul 1314 (1896).
- Gülenç, Ahmet, *Osmanlı İdari Taksimatında Şırnak Kazası ve Aşiretler Arası Mücadeleler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2013.
- Güneş, Hüseyin, “Emeviler Döneminde İdil”, *Geçmişten Günümüze İdil (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri)*, Edit. Nesim Doru, İstanbul 2011, s. 60-63.
- , “Tür Abdîn Yöresinin İslâmlaşma Süreci”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, cilt: III, sayı: 6, s. 93-94.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Kitâbü'l-İber*, Ofset baskı, Beyrut, 1979.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım en-Nasibî (IV/X. yy.), *Kitâbu Sûreti'l-Arz*, Dâru Sâdır, Beyrut 1938.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. A. A. et-Türkî, Dâru Hicr, İmbabe 1997, XV, 399.
- İbn Miskeveyh, Ebü Ali Ahmed b. Muhammed (421/1030), *Tecâribu'l-Ümem*, thk. S. K. Hasan, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1200), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata ve Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- İbnü'l-Esir, İzzüddin b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fî't-Târîh*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

- İdrisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Hammûdî (560/1165), *Nüzhëtü'l-Müşâtâk fî İhtirâki'l-Âfâk*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1409.
- Karaaslan, N. Ünal, "Hamdaniler", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 446-447.
- Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, çev. Tanju Gökçöl, Hürriyet Yay., İstanbul 1974.
- Meş'ûdî, Ali b. Hüseyin (346/957), *Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, thk. Kemal Hasan Mer'î, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005.
- Minorsky, V, "Kürtler", *İA*, İstanbul 1977, VI, 1089-1114.
- Ömer Tokuş, *Hamdâniler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2006.
- Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l- A'lâm*, İstanbul 1889.
- Şırnak Kültür Envanteri, edit. Mehmet Top, Anıt Matbaa, Ankara 2010.
- Tomar, Cengiz, "Revvâdiler", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 36-37.
- Tuncel, Metin, "Cizre", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 37-39.
- _____, "Hakkâri", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 205-207.
- _____, "Şırnak", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 109-111.
- Van Salnamesi*, h. 1315 (1897-1898).
- Yâkût, Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî (626/1228), *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1977.
- Zeki Beg, Muhammed Emin (1948), *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, çev. Vahdetin İnce, vd., Nubihar yay., İstanbul 2011.
- <http://www.beytussebab.gov.tr>
- <http://www.nisanyanmap.com>